

*Lukács Olga*¹:

Analógiák az erdélyi mennyezetfestmények és a katakombafreskók képteológiájában²

Abstract. Analogies between the Image Theology of the Transylvanian Ceiling Paintings and the Catacomb Frescos.

The age of institutionalization and consolidation of the Reformation coincides with the blooming of Renaissance art, and this is why this style was adopted by religious architecture and ornamentation. The emergence of the new style gradually led to the appearance of paintings on the tablets in the Protestant churches as well, being decorated with images, in particular, the choir boards and ceiling coffers.

The primary source of the painted coffered ceilings is considered to be the painting on wooden boards during the Italian Renaissance and starting from here, in the entire Carpathian Basin and in Transylvania, the ancient art of catacomb painting has re-emerged through these painted coffers. Like the frescoes in the catacombs, the painted ceilings are not icons, their vast panorama turning, rather, towards metacommunication through which eternal life can be contemplated. As with the motifs used in the catacomb paintings, all the figures on the coffered ceilings represent symbols and emblems

¹ Egyetemi docens, Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zene-művészeti Kar, email: lukacso@yahoo.de

² Dávid István orgonaművésznek ajánlom e tanulmányomat szeretettel és nagyrabecsülésem jeléül, mivel tudom, hogy nemcsak a muzsikában szereti a szépet, hanem a templomi környezet is inspirálja a szép és felemelő orgonálásra. Jelen tanulmány *A katakombafestmények mint vizuális prédikációk értelmezése* c. tanulmány folytatása, amely a *Studia Transylvanica* 2019/1-es számában jelent meg.

of the church and nature, finding a justification in the Protestant theology of the image. The painted ceilings therefore represent a means of meta-communication, of mediation, referring to the invisible world of the Scriptures and Gospels, this invisible world being depicted by real or imaginary animals and plants, and generally through figurative and floral ornamentation. The coffers are the ideal of the sanctification of life, the life created by God, which is sublimated into a higher existence, honouring God through the paintings. This study parallels the richness of motifs on the painted boxes and the frescoes in the catacombs, presenting the found similarities.

Keywords: coffered ceilings, Protestant image theology, religious art, Protestant religious art, figurative representations.

A reformáció több vonatkozásban az ősi egyszerűséget hozta vissza a keresztényiségbe. Kezdetben a templomok falán lévő freskókat lemeszelték, a templomok belső bútorzatát leegyszerűsítették. A reformátorok az imágóképet mint imádás tárgyát kezelték kritikával. Többek között Kálvin az ószövetségi törvényre hivatkozva elzárkózik a képi ábrázolástól, a kép-teológiától, azzal a kijelentéssel, hogy ez „nekünk nem használ.” Így a képigény és a képhez való viszony a későbbiekben nem épült be a protestáns teológiai rendszerbe. Ennek ellenére a reformáció századát követően úgy tűnik, hogy a képi ábrázolás a továbbiakban is foglalkoztatta a protestáns teológusokat, ezt bizonyítja a 17. század eleji vita részlet: „Lám az Istennek egynéhány féle képei vóltac az Salamon Templumában is. Felelet: Vóltac bizonynyal. De nem az megholt Szentec képei, ugy mint Ábrahámé, Isaké és Iacobé; semmi históriára emlékeztető képec nem vóltac, az minemükről itt vagyon szó.”³

³ [LANI Mihály]: *Consecratio Templi Novi. Szent Iras szerint való rövid Tanitas az Bálvány Képekről, mellyel Németül Scultetus Abraham boczátott ki, mostan pedig az Bekeczí Templumnac commendálására Magyarra fordított Szenci Molnár Albert.* Kassa, 1625. 185.

A reformáció megerősödésének, intézményesedésének kora egybeesik a reneszánsz művészet felvirágzásával, s így nem véletlen, hogy e stílus honosodott meg a templomi építkezésében, díszítésében. Az újra felfedezett római ábrázolásokkal együtt a keleti eredetű és egyben népi szimbólumokat a humanista szimbólumrendszer fogja egybe.⁴ Az új stílus megjelenése azt eredményezte, hogy a protestáns templomokban is fokozatosan jelent meg a fatáblafestészet, mely elsősorban a karzat mellvédlapjait és a mennyezet kazettáit díszítette képekkel. Természetesen felvetődik a kérdés: hogyan férhet össze a puritán kálvinista felfogás képtilalmával a mennyezetek allegorizáló-tipologikus, színesen festett világképe? A merev kálvinista képtilalom a magyarázat arra, hogy kezdetben csak a virágdíszes kézművesség virágzott fel, s olyan festett virágos ornamentika honosodott meg a magyar templomokban, amelynek motívumvilága a népművészetben található. Ez a díszítőművészet több mint 300 éven át uralta a magyar protestáns templomokat.

A festett kazettás mennyezetek eredeti forrásának az itáliai reneszánsz táblafestészetet tekintik, s ebből kiindulva a Kárpát-medencében, s így Erdélyben, a katakombafestészet mint ókori művészet, reneszánszát élhette a festett kazettákban. Akárcsak a katakombák freskói, a festett mennyezetek nem ikonok, széles panorámájuk metakommunikációs irányultságú, tükör, amely által szemlélni lehet az örök életet. Akárcsak a katakombafestészet motívumai, a kazettás mennyezet minden figurája az egyház és a természet jelképe, emblémája, amelynek van létjogosultsága a reformáció képteológiájában. A festett mennyezet tehát metakommunikáció, közvetítő elem, a Szentírás és az evangéliumok láthatatlan világára utalnak, s a láthatatlan világ rajzolódik ki a valós teremtett és szimbolikus állapotokban, növényekben és általában a figurális és florális ornamentikában. Az élet megszentelésének eszményét lehet látni a kazettákon, Isten teremtett élővilágát, amely egy magasabb rendű létállapottá, istentiszteletté szublimálódik a festett képek által.⁵

⁴ BÉKÉSI Sándor: *Vizuális nyelv. A síkbeli vizuális műalkotások olvasási technikája és értelmezése*. Károli Gáspár Református Hittudományi Kar, Budapest, 2015. 146.

⁵ GÖRÖG Hajnalka: *Az értelmes élet tükré 17-18. századi erdélyi templomok kazettás mennyezetein*. In: Koinónia, 2004, 62. szám. 23.

Újabb párhuzam a katakomba és a protestáns mennyezet képanyaga között, hogy mindkettő „vizuális prédikáció”, azaz „igehirdető művészet”,⁶ nem csak azért, mert a falusi protestáns templomokban nagyon gyakran olvashatunk bibliai és zsoltárból vett idézeteket vagy kegyes szövegeket, hanem ahogy a freskókról leolvasható, hogy az őskeresztyének milyen bibliai, akár ószövetségi, akár Jézussal kapcsolatos történeteket ismertek, úgy a protestáns templomok mennyezetén is a prédikáció üzenete reflektálódik képi megjelenítésben. Szacs vay Éva is felhívja a figyelmet, hogy a korabeli prédikációk és képi ábrázolások összefüggenek, a különböző kommunikációs csatornákon megjelenített üzenetek csatlakoznak a reformáció teológiai programjához.⁷ Említést érdemel 1702-ben, Lőcsén kiadott, Miskolczi Gáspár *Egy jeles Vad-kert, avagy az oktan állatoknak históriája* című teológiai írása. Ez viszont nem zárja ki, hogy ezeknek az ábrázolásoknak díszítő funkciójuk is van. Az ábrázolások képtartalma túlmutat az ornamentális kereten, gyakran egy-egy mennyezet valóságos vadkertet vonultat fel, ahol feliratozva megtalálható az „állatok neve”. A feliratozásnak kialakult egy hagyományos rendje, a kép a szövegre utalt.

Ahogy a katakombák az üldözött őskeresztyének temetkező-, s ebből kifolyólag emlékező- és gyülekezőhelyük volt, a lehetőségekhez mérten igyekeztek díszíteni és adekváttá tenni a célnak, úgy a 16-18. századi falusi közösségeknek is a templom volt a „közösségi terük”, s innen is fakad a primer díszítési igény.⁸ A katakombák freskói, „epikus” képei könyvvé, olvasmánnyá alakítják a teret, tanítóeszköz az olvasni nem tudók számára.⁹

⁶ Az elnevezést Szacs vay Évától kölcsönöztem.

⁷ SZACSVAY Éva: *Protestáns ábrázolások tanításai (Egyházművészet–népművészet)*. In: Bonyhádi Evangélikus Füzetek, 1(2008). 11–33. Elektronikusan: <http://pseg.hu/html/begy/kiad/bef-1/11-34.pdf>

⁸ TOMBOR Ilona: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból*. Budapest, 1968. 28.

⁹ SZACSVAY É.: *Protestáns ábrázolások*, 15.

A kazettás mennyezetek ma is látható motívumkincse¹⁰ szorosan összefügg más népművészeti alkotások díszítőkincsével. Egyes művészettörténészek, pl. Pap Gábor meglátásában a kazettás mennyezetek kapcsolópontot jelentenek az eurázsiai műveltséggel, s a képes ábrázolásokba csillagjósást és a magyar ősvallást is belema-gyarazza.¹¹ Meglátásában a ma már jól ismert freskófestészettel, pl. az Afrasiabbal, a Pendszikenttel, hozza kapcsolatba, amelynek motívumvilága elevenedik meg a protestáns templomokban. Pap Gábor a magyar és eurázsiai vonásokat a mennyezetek ábraanyagában található rendszertípusokból következteti, pl. a tizenkét csillagképből, illetve jegy-érvénytartalomtól álló zodiákusból; a klasszikus hétbolygó-rendszerből (Patapoklosi); a magyar néphagyományban továbbélő „ősi magyar hitvilág” egyik jellegzetes képviselőjével, a sárkányon lovagló garabonciásból (Técső), aki a tancsi Nagy Sándorral analóg; a szkíta gyökerekig visszakövethető manicheista üdvtörténeti rendszerből, amelynek központi jelvényei a szőlő és a dinnye, s ezek a kazettákon is megtalálhatók, stb. (Noszvaj).

Görög Hajnalka a festett mennyezetekről, úgy vélekedik, hogy az ikonográfia olyan gyakorlata, amely nem vezetett bálványozáshoz.

„A festett famennyezetek alakos ábrázolásai már olyan emblematikus figurák, melyeknek kép volta az imágó konkrét azonosítása mellett ontológiailag magában hordozza a kép utalásos jellegét: az állatfigura a szentre utal, Isten országára vagy a Sátán állatkertjére, illetve a szimbolikus állattanok felől értelmezve Krisztusra vagy az Antikrisztusra.”¹²

Tombor Ilona pedig az alakos ábrázolásokat csupán az ornamentika részeként értelmezi.¹³

¹⁰ A kazetták teljes motívumkincsének a feltérképezésére vállalkozott Bereczky Zoltán, magyarországi lelkész, és figyelemre méltó a már eddig is megjelent képanyaga, amely által szeretne didaktikai eszközként az utókornak is megőrizni e hatalmas protestáns kincset. Ld. BERECZKY Zoltán: *Ösképekönyv – Jelképpolvasókönyv*, Budapest–Balatonszepezd, 2014.

¹¹ Vö. PAP Gábor: *Az ég mennyezeti*. Uro-path Kiadó, 2012. Két Hollós Kiadó, 2016.

¹² GÖRÖG Hajnalka: *Képmetamorfózisok. Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17-18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában*. In: Erdélyi Múzeum, 63. kötet, 2001, 3-4. füzet. 119.

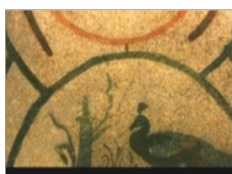
¹³ TOMBOR I.: *Magyarországi festett famennyezetek*, 15.

A festett mennyezet alkotási formája is a reneszánsz ösztönzőjévé vált a templomi művészetben, s maga a reneszánsz árkádsor is megtalálható a templomi karzatokban. Meglátásomban a kazettás mennyezetek funkcionalitásukban, színvilágukban, motívumkincsükben a katakombafestészet továbbhordozói.

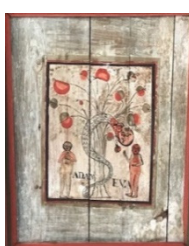
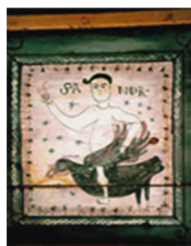
Hasonlóság van az alkotó „művész” kilétében is. Míg a katakombaképeket egyszerű „fossoresek” – „sírások” rajzolták meg, a festett kazettákat „festőasztalosok” készítették. A katakombaképek őskeresztyén szimbólumokat ábrázolnak, ugyanazt a motívumkincset találjuk meg a festett mennyezeteken is, gyakran még a rajzok, alakok ecsetvonása, vörös kontúrja, naivitása is hasonló. A későbbiekben részletesen bemutatjuk a táblaképeket, a hipotézisünk alátámasztására most csak néhány, a katakombákban is fellelhető példát említsünk: Noé bárkája, szőlő, galamb, Jónás a cet hasában, zodiákus; míg a katakombában Orpheus alakjában a Krisztust ábrázolták, addig párhuzamként szintén Krisztussal analóg pl. a tancsi templom kazettáján Nagy Sándor alakja mint „világmegmentő”.

Priscilla katakomba

Callixtus katakomba

Szilágyolompért, 1778

Ami új a katakomba motívumvilághoz viszonyítva, hogy a díszítőfestés részeként megjelent számos felirat, amely a közösség teológiai irányzatát volt hivatva feljegyezni, pl. rovásírással az énlaki unitárius templomban: „Csak egy az Isten”, zsoltárból vett idézetek, valamint a hívek, gondnokok, patrónusok adakozó tevékenységének emléket állító neveket és szövegeket tartalmazó feliratokat is.

A festőasztalosok a mennyezetten kívül a papi széket, a szószéket, a szószék-koronát, az úrasztalát, az éneklőszéket is kifestették a késő reneszánsz, barokkos mintákkal, s így Erdélyben létrehozták az egyházi építészet egyik legmarkánsabb „protestáns” alkotását.¹⁴

Commodilla-katakomba

Szilágyolompért, ref.

Csíkdelne r.k.

Lupsa, ort

Énlaka-unit.

A kazettás mennyezetek eredete

Ha az európai építészeti hagyatékokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy találunk festett kazettákat a gótikában, a román korban is, sőt az előképeket már az ókorban is megtaláljuk, a római Pantheonban, a forma- és motívumvilága pedig a katakombafestmények analógiája.

¹⁴ BALASSA M. Iván – FURU Árpád: *Festett asztalosmunkák unitárius templomokban*. In: Unitárius Közönlöny, Kolozsvár, 2016/11. 10–12.

Ezen előzmények ellenére a művészettörténet a plasztikus kazettás térfedési módot a reneszánsz kor építészeti sajátosságának tekinti, mivel ebben a korban vált divatossá, és legszebb darabjai is ebben az időben készültek.

A reneszánsz korában a térfedési módok közül a festett kazettás mennyezetek számítottak újdonságnak Erdélyben is.¹⁵ Ritka használatának egyik oka, hogy Erdélyben nem voltak szakképzett, a készítési technikát ismerő mesteremberek.

Írásos emlékekből¹⁶ tudjuk, hogy szép, festett, aranyozott, felírtos mennyezetek voltak a következő épületekben: a szentbenedeki kastélyban, ahol a nagyteremben reneszánsz virágmintával festett mennyezet volt; Vajdahunyadon és Keresden az úgynevezett „Aranyos palota”, illetve „a nappali torony-bástya”, a geryeszegi régi kastélyban (1754) pedig a Veres bástya „kereszt-bolthajtása” alatti vakolatpárkány volt virágmintás. A mikesfalvi udvarház (1736) férfiszobájában a stukkós boltozat szintén virágmintás volt.¹⁷

A kazettás mennyezetek előképéül a díszesen faragott és aranyozott itáliai reneszánsz táblafestészetet, valamint a kazettás mennyezetek szolgáltak, ezek minden esetben plasztikus hatásúak voltak. Az erdélyi festett mennyezetek legkorábbi darabjai a 16. századból maradtak fenn, amely azóta elpusztult budai királyi vár festett mennyezetű templomának berendezését és formakincsét utánozták. A 16. században öt templomban találunk ilyen mennyezetet: Gogánváralján (1502–1510), Homoródszentpéteren (1520), Ádámoson (1526), Miklóstelkén (1532), Vasasszentegyeden (1543).¹⁸ A történeti források alapján elképzelhető, hogy 1499-ben a magyarsárosi – későbbi unitárius – templomban is létezett egy festett mennyezet.¹⁹

¹⁵ Gyönyörű példái Firenzében találhatóak.

¹⁶ BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Magvető Kiadó, [Bp.], 1985. 97.

¹⁷ KELÉNYI György – FARBAKY Péter – SZÉPHELYI F. György: *A reneszánsz és a barokk építészete Magyarországon*, elektronikusan: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=40

¹⁸ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 1*. Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest, 2004. 76; LÉSTYÁN Ferenc: *Megszentelt kövek*. A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, 2000, elektronikusan: <http://vmek.oszk.hu/04600/04684/html/1181.html>; SZENTGYÖRGYI Edit: *Festett famennyezet Gogánváraljáról*, www.ace.hu/tudvill/szentgah.html

¹⁹ BALASSA M. Iván: *A homoródszentpéteri karzat az 1520-as évekből*. In: Acta Siculica, 2009. 573.

Az 1614-es medgyesi országgyűlés elrendelte Erdély-szerte a templomok általános felújítását. E rendelkezés eredményeként a 17. században egyre inkább szaporodott Erdélyben is a festett mennyezetű templomok száma, s a forrásokból kitűnik, hogy ez időből a festési technikák a gyulafehérvári fejedelmi vár díszítését követik. Ebben a században a szép minták és színek több falusi gyülekezetet csábíthattak a mennyezet utánzására, karzat, szószék padfestőit, főleg az asztalosokat, akikre a 17. közepétől jutott az iparművészetnek ez az ága.²⁰

A festett mennyezetek divatja a 18. században nemcsak az egyházi, hanem a világi építészetben is jelen volt.²¹ A festési technika fellendülését segítette az a fontos esemény, hogy a 18. század közepétől Mária Terézia elnézőbb volt a protestáns templomok felújítási munkálataival szemben. A templomok renoválása során gyakran helyettesítették a megromlott boltozatokat festett famennyezettel. Egyediek az itáliai reneszánszban gyökerező alkotások, amelyek több esetben is barokkos vonásokat mutatnak. A festett mennyezetes és karzatos „nagypaloták”, valamint a hasonló kiképzésű templombelsőik rendeltetésüktől eltekintve nagyon hasonlítottak egymásra.

A kazettás mennyezeteink nem felekezeti-, hanem etnikumspecifikus jelenségek a Kárpát-medencében. A Kárpát-medencében egészben vagy részben fennmaradt kazettás mennyezetek száma a százas nagyságrendű, és egy-egy templomra átlagosan száz kazettát számíthatunk. Vannak helyek, ahol ennél jóval kisebb a számuk, például a székelyföldi Székelydályán, de vannak olyan templomok is, ahol kétszáznál többet találunk belőlük, pl. a szilágysági Krasznán vagy Szilágysomlyón.

Erdélyben összesen 64 festett kazettás templomot tartunk számon, ebből a már említett öt a 16. századból, húsz a 17. századból, a többi a 18. századból való. Ha a tájegységet nézzük, akkor Kalotaszeg áll az élen tizenkilenc kazettás mennyezetű templommal (Magyarvita, Magyararkiskapus, Magyarlóna, Bánffyhunyard, Ketesd, Magyarbikal, Nagypettri, Sztána, Gyerőmonostor, Farnas, Gyerővásárhely, Körösfő, Bádok, Kalotadámos, Magyarvalkó, Bánffyhunyard, Bogártelke, Kövend,

²⁰ KELEMEN Lajos: *Erdélyi magyar mennyezetfestményeink a XVII. százév végéig*. In: Művészeti Szalon, 1928, 6–7. sz. 6–10.

²¹ BALOGH Jolán: *A reneszánsz és barokk Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 97.

Daróc), a szomszédságában lévő Szilágyságban nyolc ilyen templom található (Szilágysomlyó, Szilágyszóvány, Krasznahorvát, Varsolc, Szilágylompért, Kraszna, Somlyóújlak, Ákos), míg Udvarhelyszéken tizenhárom található (Homoródszentpéter, Kisfalud, Székelydálya, Székelyudvarhely, Énlaka, Felsőboldogasszonyfalva, Szentábrahám, Tarcsfalva, Ége, Bögöz, Homoródkarácsonyfalva, Oklánd, Medesér). Az utolsó ilyen jellegű templomot Erdélyben 1810-ben festették Medeséren, Udvarhelyszéken.

Az idők során a fa elkorhadt, helyenként restaurálták, míg a 19. században a puritánabb divat szellemében több településen is átfestették egyszínűre. A napjaink kutatásai igazolják, hogy az egyszínűre festett padelők, papi székek, karzatok között több a korábbi festett emlék. A teljes Kárpát-medence területén az erdélyi analógiára léteznek, elsősorban protestáns templomokban, festett kazettás mennyezetek. Ezek ábraanyaga és formaképlete nagymértékű egyöntetűséget mutat a Kárpát-medencén belül, az egymástól több száz kilométer távolságra eső helyiségekben is, és ugyanabból a korból datálódhatnak. A legtöbb a református egyházhoz tartozik, utána az unitáriusok következnek, de két római katolikus templomban is maradtak fenn ilyen emlékek: Csíkdelnén és Gelencén. Kiemelnénk, hogy két román templom is fakazettás Nagylupsa (románul Lupşa, Fehér megye), Lesnyek (románul Leşnic, Hunyad megye; Asztalos Márton munkája 1681-ből.)

Az előbbi adatokból kitűnik, hogy a kalotaszegi templomokban legelterjedtebb a festett mennyezet, ezek a 17. és 18. században készültek.

A festett mennyezetek mesterei

A 17. századtól a protestáns templomfestés átkerült képíróktól a festőasztalosok,²² s ezen belül a mennyezetfestők hatáskörébe. Tombor Ilona 1968-as munkájában²³ összesen 126 templomban dolgozó mester nevét tette közzé, ez a szám az utóbbi időben még szaporodott.

²² A festőasztalos elnevezés Voith Pál művészettörténészről származik. Ld. VOITH Pál: *Régi magyar otthonok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.

²³ TOMBOR I.: *Magyarországi festett famennyezetek*.

Egy-egy műhely területének nagysága, a fennmaradt nevek alapján, egy-két megye területére terjedt, de vándorlásaik során eljutottak távolabbi vidékekre is.

Csak néhány mesterről maradtak fenn részletesebb adatok, a többinek maximum a neve és kiléte, mint népi festők maradtak fenn egy-egy templomi kazettán, csak monogramjukat vésték be az utókor számára, s egyházi jegyzőkönyvekből is csak a nevüket és származásukat lehet rekonstruálni. Ennél fontosabbnak tartották megörökíteni a patrónusok, gondnokok, támogatók és megrendelők nevét és az alkotás évszámát.

Egyik legkorábbról ismert táblafestő Mezőbándi Egerházi Képiró János (1600–1647), aki nemes családból származott,²⁴ és Bethlen Gábor udvarában, az idegen mesterek mellett ő is részt vett gyulafehérvári és alvinci fejedelmi paloták építkezésében, festésében, díszítésében. Úgy tartották számon, mint Bethlen Gábor mennyezetfestőjét, aki kitűnt az arany-, ezüstszínek választékos kezelésében és alkalmazásában. Feltehetően több templomi mennyezetfestményt is készített, de ezek közül egyértelműen 1626-ból a gyulakutait tekintik az ő munkájának. Díszítményei emlékeztetnek a Gyulafejérvári Pál Deák (1560–1630) által használt címeres levéldíszítő motívumaira, levél- és betűdíszítményeire, feltehetően tőle tanulta el a fejedelmi udvarban a festési technikákat.

Parajdi Illés Jánosról annyi ismeretes, hogy „Odvarhely székében” lakó mester, aki feltehetően a görögkeleti templomok festésével is foglalkozott, mert az általa 1676-ban festett tancsi mennyezeten ilyen motívummal is találkozunk. Pl. a csillagok jelzik, hogy Nagy Sándor égi tájakon kalandozik, s e formai megoldás miatt arra lehet következtetni, hogy rokonság van a görögkeleti ikonfigurák stilizáltságával.²⁵

Gyalui Asztalos János szintén kisenemes család sarja, akinek neve is elárulja származási helyét. Életrajzi adatok róla sem ismeretesek, csak annyit tudunk,

²⁴ Sz. F.: Egy ismeretlen erdélyi művészről. (Az Egerházi család két nemes levele.) In: *Erdélyi Múzeum*, 1902, 19. kötet, 2. füzet. 106–108.

²⁵ Vö. BORZSÁK István: Egy népi festő groteszk hagyatéka 1676-ban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1996, 5-6. füzetek, 669–672; BORZSÁK István: *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*. Budapest, 1984; BORZSÁK István: Nagy Sándor irodalmi képének kétarcúságához. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002, 106. évfolyam, 1-2. füzet, 101–111.

hogy a 17. század végén, a 18. század elején élt, és nevéhez hét kalotaszegi református templom díszítése kötődik: az elsőt 1687-ben, Körösfőn festette, s ezt követte Nádasdaróc, Magyarvista, Ketesd, Magyarbikal, Tordaszentlászló; az utolsó Sztánán készült, 1743-ban. A díszítésmódjára jellemző a centrális, néhány motívumból álló minta egy sorban elhelyezése.²⁶

Az Erdélybe letelepített szászok 1376-ban Nagy Lajos királytól általános céh-kiváltságalevet kaptak. Ennek nyomán a következő évszázadokban számos céh jött létre. Így alakult meg 1601-ben Medgyesen, majd 1631-ben Segesváron az önálló asztaloscéh is, amely a középkortól befolyásolta a környék protestáns vallási és világi bútorművészeit. Mindkét céhnek híres mesterei voltak, akik nemzedékről nemzedékre örökítették a művészeti hagyományt. Az 1700-as években Szászbudán (Budendorf, Bunești) létrejött egy jelentős festődinasztia, amelynek feje Rössler János volt. Ők főleg a szász evangélikus templomokban dolgoztak, a díszesen faragott és festett oltárokat, szószékkoronákat, padsorokat készítettek. Feltehetően az ő műhelyében tanult a Szászkézden született evangélikus vallású Umling Lőrinc, aki jelentősen járult hozzá az erdélyi mennyezet- és templomi bútorfestészetéhez.²⁷

Umling Lőrinc 1740-ben költözött feleségével és szintén Lőrinc nevű fiával Kolozsvárra. Döntését a több munka reményében hozta meg, amikor Mária Terézia engedélyezte a protestáns felekezetek számára a templomok feljavítását. 1742-ben lépett be a helyi asztaloscéhbe, és hamarosan jó hírnévre tett szert. 1759-ben megkapta a „bejáró mester” címet, amely azt jelentette, hogy az ő tisztje volt rendszeresen ellenőrizni és véleményezni az inaslegények munkáját. Fiát, az ifjú Umling Lőrincet 1763-ban jegyezték be a kolozsvári céhkönyvbe, s apjával és az inasokkal közösen végezték a mennyezetek festését. Az idős Umling Lőrinc 1794-ben halt meg, s özvegye Anna Catharina Rimmer vette át a céh vezetését, amíg a három fiúk is sorra belépett a céhbe.

²⁶ Vö. HORVÁTH Zoltán – GYÖRGY-GONDOS Béla: *Kalotaszeg középkori templomai a teljesség igényével*. Romanika Kiadó, Budapest, 2006; LÁNGI-MIHÁLY: *Erdélyi falképek*.

²⁷ Vö. B. NAGY Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti Tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1970.

Az Umling család öröksége harminchat templomban található Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megyében. Az elsőt 1742-ben, Magyarkapuson, s az utolsót 1796-ban, Kendilónán készítették. Az idős Umling Lőrinc kezdetben munkájában a Rössler festőasztalos díszítését utánozza. A jelképes bibliai növények: szőlő, gránátalma, búzakalász és szimbolikus állatok: szarvas, pelikán, provinciális naivitással jelennek meg ecsetvonása nyomán. A tengely- vagy közép-pont-szimmetriába rendezett ornamentikái közül felismerhető a reneszánsz olasz koszorú, virágkompozíció, de ugyanakkor megjelennek a barokkosabb elemek is. A későbbiekben stílusát a megrendelő kalotaszegi néphagyomány, magyar folklór vonásaival keverte. Mintakincsük változatos, és az alakos ábrázolások is egyre gyakoribbak lettek. A figurális ábrázolások legnagyobb csoportját az állatalakos és emblémaszerű állatok teszik ki. Legtöbb esetben az állat nevét is feltüntetik. Az Umling-műhely mesterei temperával díszítettek, a festék kötőanyaga állati enyvé, tojás vagy kazein volt, alapanyagként elsősorban fenyőfát használtak.²⁸ A színeket természetes ásványi pigmentekből, mesterségesen előállított pigmentekből és szerves színezékekből keverték. Umling Lőrinc megmarad a szász identitásában, ez a munkái megjelöléséből is kitűnik. Pl. a kispetri templomban: „Kol. Lakó Szász Asztalos” vagy „Asztalos Lőrinc”.

Kalotaszegen több asztalosmester neve is fennmaradt, akikről hiányosak az információk, csak annyit tudunk róluk, hogy az Umling családdal voltak céhtársak. Ilyen volt Kövendi Asztalos János; a bábonyi templom karzatán olvashatjuk nevét, 1759-ből. Szintén Umling céhtársa volt Asztalos Boka János, aki komáromi származású, és 1771-ben érkezett Kolozsvárra. A nevét a szucsági padokon olvassuk.

Mások viszont csak utánczói voltak az Umling-munkáknak, pl. Asztalos Tamás János, akinek neve 1771-ből, a gyeróvásárhelyi mennyezetről ismeretes, vagy Simon György, aki az ifjabb Umlingoknak volt a követője. Zemplén megyéből érkezett 1783-ban Kolozsvárra, a bogártelki karzatot készítette 1794-ben.²⁹

²⁸ PÁLOSY Piroška: *Az Umling család öröksége*. In: Népújtság, Budapest, 2016. május 4.

²⁹ Vö. KOCSI Márta – CSOMOR Lajos: *Festett bútorok a Székelyföldön*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982.

A festett mennyezet keresztyén szimbólumai

A mennyezeteken túlnyomórészt állatalakos és növényornamentikás szimbólumokkal találkozunk. Érdekes jellemzője a mennyezeteknek, hogy szimbólumai ciklikus és felemelkedés-szimbólumok, valamint zárttér-archetípusok. Az állatalakos és növényornamentikának megvannak a sajátos szerepe és jellegzetességei a templom díszítőművészetében.³⁰

Szilágylompért, 1778.

Lupşa, Feber megye

Tancs, 1676

Gelence, 1628

Akárcsak a katakombákban, ritka számban vannak Krisztus- vagy Szűz Mária-ábrázolások. A két katolikus templomban, Csíkdelnén és Gelencén találhatunk ilyen ábrázolások, mindkettő kivételt képez. Az egyik a feszületet, míg a másik a centrális helyet elfoglaló Szűz Máriát ábrázolja.

³⁰ JANKOVICS Marcell: *Jelképkalendárium*. Csokonai Kiadó, [Debrecen], 1997; TAKÁCS Béla: *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest, 1986.

Csíkdélné, 1613

Gelence 1628

Commodilla-katak.

Priscilla-katak.

Állatalakok képmetamorfózisa

Az állatalakos díszítések világszerte megtalálhatók, általában a geometrikus és növényi ornamentika kíséretében vannak jelen. A kazettás mennyezeteken az állatalakok többsége valóságos állatok stilizált képe, szimbolikus jelentéssel vannak jelen, és hozzájuk is társul néhány fantázialény, pl. sellő, hárpia, sárkány, szirén.³¹ A Biblia állatvilága tipologikusan szerveződik: vannak jó és gonosz állatok, Krisztus és az Antikrisztus példázói. A fantázialények és a szimbolikus állatok moralizációt közvetítenek. A korabeli emblémáskönyvek, prédikációgyűjtemények³² állatvilága köszön vissza tükörként a festett kazettákról. A Babilónia pusztulásáról szóló jövendölés és így közvetve az apokalipszisre is kitekintő Ézsaiás próféta szimbolikus állatvilágát elevenítik meg a táblafestők. „Hanem pusztai vadak tanyáznak

³¹ ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. 1.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 79.

³² Csak néhányat említsünk: BORNEMISSZA Péter: *Ördögi Kísértetekről.* Vál. Nemesküerty István, Budapest, 1977; SZATHMÁRI ÖTVÖS István: *Tütkök jelenése. Avagy Sz. János apostol Mennyei látása.* Szeben, 1668; MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter: *Az Szent Ianosnac tött lelenésnc igaz es Irás szerint valo Magyarazata Praedikatioc szerint.* Várad, 1568; PATHAI István: *Amaz bet fejú és tiz szarvu fene bestian ülö Barsonnyal s Draga kövekkel fel-rubázatatott parázna Babilonnak, mely az ő tisztátalan paráznságának, arany pohárba töltött részegítő utálatosságával megrészegétette ez földnek lakozoit, mezitelenségének tüköre.* Sárospatak, 1671, fol C5, C6, C7, D. MEDGYESI Pál: *Bünön buskodo lelek kenszergése a reménségnek s-kétségben esésnek Szorosi között.* In: Uő.: *Magyarok Hatodik Jajja.* Sárospatak, 1660; Vő.: GYŐRI L. János: *Az exemplumok szerepe 17. századi református prédikációinkban.* In: Bitskey István (szerk.): *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban.* Studia Litteraria, 1994. 157–169; DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa.* Budapest, 1992.

ott, és bagolyokkal telnek meg házaik. Struccok laknak majd ott. Hiénák üvöltöznek kastélyaikban, gyönyörű palotáikban sakálok, mert hamar eljön az ideje, nem késnek napjai.”³³ (Ézs 13,21-22) Babilon tehát az egyetemes búnszimbólum, a hely átkozott, és gonosz állatok népesítik majd be a dicsőséges várost. Tehát ördögök, szirének és sünök fognak táncolni Babilonban. Ezeket a bibliai példákat vesszük be korabeli prédikációmagyarázatba, s az állatoknak a természetben megfigyelt tulajdonságaival az egész állatvilág emblémává válik: a jó vagy rossz természetük szerint illusztrálják az isteni teremtés jóságát vagy a sátáni rosszat.³⁴

A jó kategóriájába sorolható állatok: galamb, pelikán, teve, elefánt, unikornis.

A rossz kategóriájú állatok: tigris, farkas, róka, oroszlán, majom, páva.

Ezek a képek interpretációtól függően metamorfózison mehetnek át, pl. a páva vagy a kígyó. A legkorábbi nagyszámú alakos ábrázolást az 1676-ban, a Parajdi Illyés János által festett tancsi mennyezzen találhatjuk meg.³⁵

Megjelenésük legfontosabb típusai: az állatalakok egy nagyobb, geometrikus kompozícióhoz tartoznak, de attól elhatárolva jelennek meg, szervesetlenül ékelődnek a kompozícióba, vagy annak szélére tolódnak. Pap Gábor szerint az állatalakok ilyen ábrázolása eredetileg a vadászmágia célját szolgálta. Egy másik típusú ábrázolás, amikor az állatalakok a virágornamentikához kapcsolódnak – ezeken már a kompozíció szerves részét képezik. Harmadik fajtájuk a jelenetes ábrázolások – itt általában mellékfigurák. Egy másik módja az ábrázolásnak – bár ez igen ritka – az állatalakok önálló megjelenítése, valamint egyes állati testrészek – általában állat fejek – megjelenítése.³⁶

Az állatábrázolások az állatiasság szimbólumaiban – a rohanó, harapó állatok archetípusa: ló, bika, farkas, kutya, vadkan – és a ciklikusság állatszimbólumaiban – sárkány, csiga, béka, kígyó, szarvas, nyúl, bárány, medve – jelennek meg. A madarak pedig a felemelkedés szimbólumainak kategóriájába tartoznak.

³³ Károli fordítása, Káldi György „sárkányokat” fordít a sakálok helyett.

³⁴ GÖRÖG H.: *Az értelmes élet tükré*, 23.

³⁵ BOROS Judit: *Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–VIII. században*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1982/2. 128.

³⁶ ORTUTAY Gy.: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 79–80.

Akárcsak a katakombákban, az állatok formájából jól kiérződik, hogy a festőnek csak elképzelése van egy-egy állatról, nem volt lehetősége ilyen élőben, esetleg csak könyvekben látnia.

Szilágylompért, 1778

A növényornamentika

A növényornamentika stilizált növényi elemekből szerkesztett díszítmények, formaelemek gyűjtőneve, mindenike élet- és termékenységjelkép. A katakombákban is találunk virágmotívumokat.

Szt. Sebestyén katakomba

Gelence, r.k.

Magyarvalkó, ref.

Oklánd, unit.

Erdélyben legkorábban a 14-15. századi ötvösműveken jelennek meg ezek a virágkompozíciók, főként olasz hatásra, szélesebb körben a reneszánsz hatására terjedtek el, elsősorban olaszorsós és centrális kompozíciójú változataik.³⁷ A növényornamentika szimbolikus jelentését a népművészetben őrizte meg legtovább.³⁸ A növényi jelképek a gyógyulás, egészségvarázslás szimbólumai, és feltehetően a kazetták esetében is megmarad a jelentésük.

Általában elmondható, hogy a mennyezetek nem pusztán a nép vagy a megrendelő esztétikai érzékét hivatottak kielégíteni, hanem a felemelkedést, a transzcendenssel való találkozás lehetőségét is felkínálták, felkínálják, a mindenkori embernek. A katakombákban, akárcsak a festett mennyezeteken üzenetük van, a díszítmény mindig tartalmazza az illető alkotó, nép világnézetére, értékrendjére, hitvilágára vonatkozó elemeket. Ugyanakkor ezek az üzenetek belesimulnak az össz-európai szimbólumrendszerbe. Gazda Klára szerint

„a díszítmény az emberre pszichikailag is pozitíven hat. Az anyagok, formák és színek ugyanis rendelkeznek bizonyos érzelmi potenciállal, amely spontánul, az egyén pillanatnyi hangulatának megfelelően, és tudatosan, kulturális ismereteinek hatására egyaránt aktivizálódnak.”³⁹

Felhasznált irodalom

- BALASSA M. Iván: *A homoródszentpéteri karzat az 1520-as évekből*. In: Acta Siculica, 2009.
BALASSA M. Iván – Furu Árpád: *Festett asztalosmunkák unitárius templomokban*. In: Unitárius Közlöny, Kolozsvár, 2016/11.
BALOGH Jolán: *A reneszánsz és barokk Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.
BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Magvető Kiadó, [Bp.], 1985.

³⁷ ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 45.

³⁸ GAZDA Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány*. Kriza János Magyar Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. 296–297.

³⁹ GAZDA K.: *Közösségi tárgykultúra*, 13.

- BÉKÉSI Sándor: *Vizuális nyelv. A síkbeli vizuális műalkotások olvasási technikája és értelmezése.* Károli Gáspár Református Hittudományi Kar, Budapest, 2015.
- B. NAGY Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti Tanulmányok.* Bukarest, Kriterion, 1970.
- BERECZKY Zoltán: *Ösképekönny – Jelképolvasókönyv,* Budapest–Balatonszepezd, 2014.
- BORNEMISSZA Péter: *Ördögi Kísértetekről.* Vál. Nemeskürty István, Budapest, 1977.
- BOROS Judit: *Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–VIII. században.* In: *Művészettörténeti Értesítő,* 1982/2.
- BORZSÁK István: *Egy népi festő groteszk hagyatéka 1676-ban.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1996, 5-6. füzetek.
- BORZSÁK István: *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon.* Budapest, 1984.
- BORZSÁK István: *Nagy Sándor irodalmi képének kétarcúságához.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 2002, 106. évfolyam, 1-2. füzet.
- DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa.* Budapest, 1992.
- GAZDA Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány.* Kriza János Magyar Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008.
- GÖRÖG Hajnalka: *Képmetamorfozisek. Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17-18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában.* In: *Erdélyi Múzeum,* 63. kötet, 2001, 3-4 füzet.
- GÖRÖG Hajnalka: *Az értelmes élet tükre 17-18. századi erdélyi templomok kazettás mennyezezeit.* In: *Koinónia,* 2004, 62. szám.
- GYÓRI L. János: *Az exemplumok szerepe 17. századi református prédikációinkban.* In: Bitskey István (szerk.): *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban.* *Studia Litteraria,* 1994. 157–169.
- HORVÁTH Zoltán – GYÖRGY-GONDOS Béla: *Kalotaszeg középkori templomai a teljesség igényével.* Romanika Kiadó, Budapest, 2006.
- JANKOVICS Marcell: *Jelképkalendárium.* Csokonai Kiadó, [Debrecen], 1997.
- KELEMEN Lajos: *Erdélyi magyar mennyezetfestményeink a XVII. század végéig.* In: *Művészeti Szalon,* 1928, 6–7. sz.
- KELÉNYI György – FARBAKY Péter – SZÉPHELYI F. György: *A reneszánsz és a barokk építészete Magyarországon,* elektronikusan: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=40
- KOCSI Márta – CSOMOR Lajos: *Festett bútorok a Székelyföldön.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982.

- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 1.* Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest, 2004.
- LÉSTYÁN Ferenc: *Megszentelt kövek.* A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, 2000, elektronikusan: <http://vmek.oszk.hu/04600/04684/html/1181.html>
- [LANI Mihály]: *Consecratio Templi Novi. Szent Iras szerint való rövid Tanítás az Bálvány Képekről, mellyel Németül Scultetus Abraham boczáttott ki, mostan pedig az Bekeczü Templumnac commendálására Magyarrrá fordított Szenci Molnár Albert.* Kassa, 1625.
- MEDGYESI Pál: *Bünön buskodo lelek kenszergése a reménségnek s-kétségben esésnek Szorosi közöt.* In: Uő.: *Magyarok Hatodik Jajja.* Sárospatak, 1660.
- MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter: *Az Szent Ianosnac tött lelenésnec igaz es Irás szerint valo Magyarazata Praedikatioc szerint.* Várad, 1568.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. 1.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. 4.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- PÁLOSY Piroska: *Az Umling család öröksége.* In: *Népújtság,* Budapest, 2016. május 4.
- PATHAI István: *Amaz het fejú és tiz szarvu fene bestian ülö Barsonnyal s Draga kövekkel felruházatatott parázna Babilonnak, melly az ő tisztátalan paráznaságának, arany pohárba töltött részegítő utálatosságával megrészegétette ez földnek lakozoit, mezeitelenségének tüköre.* Sárospatak, 1671, fol C5, C6, C7, D.
- PAP Gábor: *Az ég mennyezeti.* Uropath Kiadó, 2012. Két Hollós Kiadó, 2016.
- SZACSVAY Éva: *Protestáns ábrázolások tanításai (Egyházművészet–népművészet).* In: *Bonyhádi Evangélikus Füzetek,* 1(2008). 11–33. Elektronikusan: <http://pseg.hu/html/begy/kiad/bef-1/11-34.pdf>
- SZENTGYÖRGYI Edit: *Festett famennyezet Gogánváraljáról,* www.ace.hu/tudvil/szentgah.html
- SZATHMÁRI ÖTVÖS István: *Titkok jelenése. Avagy Sz. János apostol Mennyei látása.* Szeben, 1668;
- Sz. F.: *Egy ismeretlen erdélyi művésze.* (Az Egerházi család két nemes levele.) In: *Erdélyi Múzeum,* 1902, 19. kötet, 2. füzet.
- TAKÁCS Béla: *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben.* Budapest, 1986.
- TOMBOR Ilona: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból.* Budapest, 1968.
- VOITH Pál: *Régi magyar otthonok.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.